

הסוגיא השש עשרה – שובכין (נה ע"ב)

משנה

מושיבין שובכין לתרנוגלין בארבעה עשר, ותרנוגולת שברחה מחזירין אותה למקומה. ואם מתה – מושיבין אחרת תחתיה. גורפין מתחת רגלי בהמה בארבעה עשר, ובמועד מסלקין לצדדין. מוליכין כלים ומביאין מבית האומן אף על פי שאינם לצורך המועד.

תלמוד

השתא ארתובי מותבינן, אהדורי מיבעיא?

[א] אמר אביי: סופא אתאן לחולו של מועד.

[ב] אמר רב הונא: לא שנו אלא תוך שלשה למירדה, דאכתי לא פרח צימרא מינה, ואחר שלשה לשיבתה, דפסדא לה ביעי לגמרי; אבל אחר שלשה למירדה, דפרח צימרה מינה, ותוך שלשה לשיבתה, דאכתי לא פסדא ביעי לגמרי – לא מהדרינן.

[ג] ור' אמי אמר: אפלו תוך שלשה לשיבתה מהדרינן.

במאי קא מיפלגי?

מר סבר להפסד מרובה חששו, להפסד מועט לא חששו; ומר סבר להפסד מועט נמי חששו.

מסורת התלמוד

[א] אמ' אביו סופא וכו' ראו סוגיא יז, 'גורפיין', נה ע"ב. [ב] ומועד קטן יג ע"א. [ב] אמ' רב הונא לא שנו אלא תוך שלשה למירדה וכו' ראו ירושלמי פסחים ד ח, לא ע"ב.

רש"י

סיפא דקתני: מחזירין, בחולו של מועד קאמר, והכי קאמר: מושיבין שובכין בארבעה עשר, ותרגולת שברחה בחולו של מועד, מחזירין אותה משום הפסד ביצים, דדבר האבד מותר. לא שנו דאף במועד מחזירין אלא תוך שלשה למורדה, שעדיין לא עברו שלשה ימים שברחה מעליהן. דאכתי לא פרח צימורא לא עבר חמימותה ממנה, והיא נוהה להחזיר. צימורא כמו אשתא צמירתא (עבודה זרה כח ע"א). ולאחר שלשה לישבתה שכבר ישבה עליהן שלשה ימים קודם שעמדה מעליהן, וכבר נשתנו הביצים, ואם לא תחזור הרי הן אובדין, דאין ראויין לאכילה. אבל לאחר שלשה למרדה שהיא קשה, וטורח גדול להחזיר, או אפילו תוך שלשה למרדה, אם תוך שלשה עמדה מעליהן, דאכתי לא פסדי ביעי, שהרי ראויין לאכילה – לא מהדרינן. אפילו תוך שלשה לישבתה הואיל ונשתנו קצת ואין ראויין לכל אדם אלא למי שדעתו יפה ואינו איסטניס – מהדרינן. להפסד מועט שמוכרים בזול למי שדעתו יפה.

תקציר הסוגיא

לפי משנה פסחים ד ז מותר להושיב בערב הפסח תרנגולים בשובכים, להחזיר תרנגולת שברחה, אל ביציה, ולהחליף דוגרת שמתה. לפי אבוי, הבבות העוסקות בהחזרה ובהחלפה מתייחסות לחול המועד. רב הונא מגביל את ההחזרה למקרה שבו התרגולת דגרה במשך יותר משלושה ימים וברחה לפני פחות משלושה ימים. רבי אמי חולק על העניין השני, והתלמוד מסביר שנחלקו בשאלה אם חששו החכמים להפסד מועט.

מניתוחנו עולה שהבבא הראשונה עסקה במקרה בהושבת שובכים ליונים ולא בהושבת תרנגולים בשובכים. התרגולות מהבבא השנייה והשלישית הועברו באופן מלאכותי גם לבבא הראשונה, דבר שגרם לאבוי לפרש מחדש את הבבא השנייה והשלישית משום שהן נהיו מיותרות. הסוגיא המקורית עסקה בשתי הבבות האחרונות. על פי המקבילה בירושלמי פסחים ד ה, לא ע"ב נטען שדברי רב הונא, שבמתכונתם הנוכחית נראים כשתי אוקימתות של הבבא השנייה במשנתנו, היו במקור הדברים שתי הלכות נפרדות, כשהראשונה מוסבת על הבבא השנייה, והשנייה על הבבא השלישית. רבי אמי חלק על האוקימתא השנייה, בנוגע לבבא השלישית, בלבד.

פירוש

שנינו במשנתנו:

- (א) מושיבים שובכים [לתרנגולים בארבעה עשר.
 (ב) תרנגולת שברחה מחזירין אותה למקומה,
 (ג) ואם מתה, מושיבין אחרת תחתיה.¹

וקשה: מה פירוש הביטוי 'מושיבים שובכים לתרנגולים'? הרי שובך מיועד ליונים, לא לתרנגולים!² וגם אם נפרש שבמילה 'שובך' כאן הכוונה היא ללול תרנגולות, קשה להבין מדוע לא שנו 'מושיבים תרנגולים בארבעה עשר', ללא המילה 'שובכים', כפי ששנו בסיפא של משנתנו: 'ואם מתה, מושיבין אחרת תחתיה'. הרי הגיוני יותר שמושא הפועל 'מושיב' יהיה 'תרנגולים', לא 'שובכים'.³ הלוא אין מושיבים שובכות כי אם תרנגולות. ובאמת, ניסוח הגיוני זה נמצא במשנה בבא מציעא ה ד: "אין מושיבין חנווני למחצית שכר. לא יתן לו מעות ליקח בהן פירות למחצית שכר... מושיבין תרנגולים למחצה ואין שמין עגלים וסייחים למחצה אלא אם כן נתן לו שכר עמלו ומזונו".⁴

מפרשי המשנה ישבו על המדוכה והעלו פתרונות רבים ומגוונים. רש"י הציע שני פירושים.⁵ בפירושו הראשון הוא הסביר כך: "כשנותנין ביצים תחת תרנגולת להתחמם לגדל אפרוחים קרי מושיבין שובכין". על פי הסבר זה, 'שובכין' הוא מונח טכני המציין הושבת תרנגולת על ביצים. אך קשה – במקומות אחרים די לומר: "מושיבין תרנגולים" כדי לציין פעולה זו. בפירושו השני, רש"י הגיה את לשון המשנה: "לישנא אחרינא, הכי כתבי בסדר משנה: מושיבים שובכין ותרגולת, כלומר שובכין ליונים, ותרגולת היו מושיבין להתחמם לגדל אפרוחי". והכי מסתבר, דשובך לא שייך אלא ביונים". פירוש הדבר הוא שהפועל 'מושיבין' מתייחס לשני מושאים, גם

1 על פי כ"י קויפמן. ונראה שהלמ"ד שלפני תרנגולים נכתבה על גבי מחיקה.

2 לדוגמא ראו: משנה בבא בתרא ה ג; מעילה ג ו. וראו תוספתא שבת יב ד (מהד' ליברמן, עמ' 51); ביצה א י (מהד' ליברמן, עמ' 282); בבא קמא ח יז (מהד' ליברמן, עמ' 41); חולין י יג (מהד' צוקרמנדל, עמ' 512); מעילה א יט (מהד' צוקרמנדל, עמ' 558).

3 נראה שלו היה המושא שובכים, היה צריך לשנות: "עושין שובכים/שובכות לתרנגולים", כמו במשנה בבא בתרא ב ה: "ולא יעשה אדם שובך בתוך שלו אלא אם כן יש לו חמשים אמה לכל רוח".

4 על פי כ"י קויפמן. וראו בפירוש הארוך של אלבק למשנה זו, עמ' 448, סוף ד"ה מושיבין שובכין לתרנגולים.

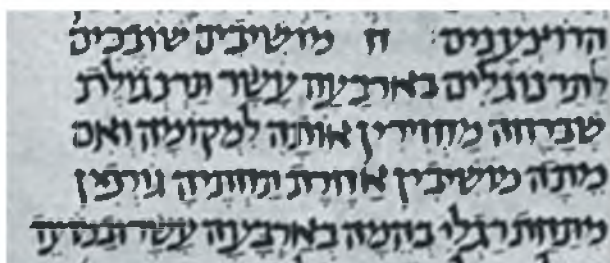
5 לפחות לפי נוסח פירושו בדפוסים. וראו דקדוקי סופרים, אות ט, עמ' 162: "רש"י ד"ה ותרגולת (ל"א הכי כתיב וכו' אלא ביונים) ליתא בכתב יד".

להושבת שובך ליונים וגם להושבת תרנגולות על ביצים.⁶ אך כאמור, הפועל 'מושיב' אינו מתאים כלל לשובכות של יונים.⁷

המאירי נטה לכיוון פירושו הראשון של רש"י, אבל הביא פירוש נוסף, של חכמי נרבונה:

מושיבין שובכין לתרנגולין בארבעה עשר. ר"ל הושבת התרנגולות על הביצים להממם להוציא מהם אפרוחים, ומוציאה בלשון שובכים מפני שהאדם צריך לסדר את הביצים על גבי תבן וקש כאדם המסדר קן לעופות, וכן מוציאה בלשון תרנגולין על שם סופם ... אלא שראיתי לחכמי נרבונה שפירשו בדבריהם שהושבת שובכים שבראש המשנה פירושו אחר לידת התרנגולים לתקן להם את הקן, אבל הושבה לכתחילה אף בארבעה עשר לא.⁸

לפי הפירוש הראשון, 'שובכין' פירושו הכנת הקן, כפי שפירש רש"י, ולדעת המאירי, המונח 'תרנגולין' המוזכר אינו אלא שם חלופי לביצים, הנקראות על שם סופן. לפי פירושו יש להסביר את כוונת המשנה כך: מסדרים את הקן להושבת התרנגולות על הביצים בארבעה עשר. לפי הפירוש השני אין מדובר בהושבת תרנגולות על ביצים אלא על סידור הקן לאפרוחים לאחר בקיעתם. לפי פירוש זה מותר לסדר בעבור האפרוחים את הקן (שובכים), אך לא להושיב תרנגולות על ביצים. פירוש זה אינו מתקבל על הדעת, שהרי אפרוחים מאן דכר שמהו? ברור שהפועל 'מושיבין' מתייחס להושבת תרנגולות על ביצה.⁹

נוסח משנה ז בכתב יד קויפמן, בבלי דף נה ע"ב

נראה שבמקרה דידן אין מנוס מלומר שמשנתנו משובשת. השאלה היא כיצד הדברים השתלשלו. נראה שהגירסא המקורית במשנה איננה: "מושיבין תרנגולים בארבעה עשר" על אף הפיתוי שבהגהה נקייה ופשוטה זו, שהרי אין כל טעם בכך שגירסא טובה וישרה כזו תשתבש. לכן נראה לי שיש להעדיף את האפשרות השנייה, היינו שהמילה 'לתרנגולין' היא שהוספה כאן. אם אכן כך אירע, נראה לי שיש מקום להציע שגירסתה המקורית של המשנה היתה מעין זו:

מושיבין שובכים בארבעה עשר. תרנגולות שברחה מחזירין אותה למקומה, ואם מתה, מושיבין אחרת תחתיה.

לפי שיחזור זה, במקור הדברים היתה משנתנו מורכבת משתי הלכות שעניינן שני מיני עופות: יונים ותרנגולים. הרישא התייחסה ליונים וקבעה שניתן להחזיר שובך שנפל למקומו בארבעה עשר.¹⁰ הסיפא התייחסה לתרנגולים וקבעה שניתן להחזיר את התרנגולות למקומה ואף להושיב אחרת תחתיה אם מתה. אולם כבר בשלב קדום יחסית הקשו בסגנון: "פתח ביונים וסיים בתרנגולים", וכדרך התלמוד בכמה מקומות,¹¹ ולכן הגיהו והוסיפו את הצירוף המוקשה "שובכים לתרנגולין".

6 רבי עובדיה מברטנורה הבחין כנראה בבעיה זו בפירוש רש"י ולכן הזכיר רק שובכי יונים. ראו פירושו.

7 וראו תרגומו של יסטרוב במילונו בנוגע לעניין זה (עמ' 1528): "you may set brooding doves in cotes, and also hens!" כלומר גם יונים דוגרות על ביצים, ולכן מתאים גם להן לשון 'מושיב'.

8 מהד' קליין, עמ' קצו-קצח.

9 וראו ח' אלבק בפירושו למשנה: "ויש מפרשים מתקנים את הקן לאפרוחים לאחר לידתם". וראו מה שכתב בפירוש הארוך, בעמ' 448, שם צידד באפשרות זו.

10 ראו תוספתא בבא בתרא א ז (מהד' ליברמן, עמ' 130-131): "מרחיקין את השובך מן העיר חמשים אמה. הלוקח שובך מחבירו ונפל, אפי' הוא בית רובע – הרי זה בונה את מקומו".

11 למשל: יומא כא ע"א; מועד קטן יא ע"ב; בבא קמא כז ע"א.

תיאור הסוגיא

כאמור, הסוגיא אינה מתייחסת לבעיית 'שובכים' במשנה, ומתמקדת ביחס שבין שלוש הבבות: מושיבין, מחזירין ואם מתה (מושיבין). הסוגיא פותחת בקושיא של קל וחומר: אם הרישא קובעת שמושיבים בארבעה עשר, קל וחומר שמחזירים תרנגולת שברחה. על קושיא זו מוסבת מימרתו של אביי: "סופא אתאן לחולו של מועד" [א]. לכאורה יש לפרש בפשטות שכוונתו לומר ששתי הבבות האחרונות עוסקות בחול המועד, ורק הרישא: 'מושיבין', עוסקת ביום ארבעה עשר. אך הדבר לא ברור כל צורכו, ודי לעיין בפירושו של רש"י כדי לעמוד על מורכבות העניין. רש"י מפרש: "סיפא דקתני מחזירין, בחולו של מועד קאמר, והכי קאמר: מושיבין שובכין בי"ד, ותרנגול' שברח' בחולו של מועד מחזירין אותה משום הפסד ביצים, דדבר האבד מותר". רש"י אינו מזכיר כלל את חלקה האחרון של המשנה. האם משום שמדובר ב'מושיבין' הדבר אסור במועד, או שמא גם חלק זה כלול ב'סופא'? נקודה זו גרמה לריבוי פירושים והשערות אצל הראשונים.¹²

קושיית התלמוד דברי אביי אינם מתקשרים במישרין להמשך הסוגיא, הכולל מחלוקת בין רב הונא לר' אמי [ב, ג] בנוגע לפרשנות אותה סיפא אך מהיבט אחר. וגם כאן יש לשאול אם המחלוקת מתקשרת רק לבבת 'מחזירין' או שמא גם לסיפא דסיפא [בבא ג]: "ואם מתה". רב הונא מפרש שנדרשים שני¹³ תנאים כדי להשיב את התרנגולת: יש להשיבה תוך שלושה ימים מיום בריחתה, והיה עליה לדגור לפחות שלושה ימים קודם הבריחה [ב]. ר' אמי מסכים בנוגע לנקודה הראשונה אך טוען שאין צורך בדגירה של שלושה ימים קודם הבריחה: "אפילו תוך שלשה לשיבתה מהדרינן" [ג].

הסוגיא הקדומה

נראה לי שהסוגיא הקדומה לא כללה את קושיית העורך "השתא אותובי מותבינן, אהדורי מיבעיא?" או את דברי אביי [א]. הקושיא עצמה: "אם שנינו ברישא שמושיבים בארבעה עשר מדוע לנו לשנות גם שמחזירים בארבעה עשר? הרי קשה יותר להושיב תרנגולת מאשר להחזירה, ואם כן, מובן מאליה שמחזירים!" מוקשה. ההיגיון מחייב להניח את ההפך, שקשה יותר להחזיר תרנגולת שברחה מאשר להושיבה מלכתחילה.¹⁴ המאירי מנסה לפרש שקושיא זו מוסבת על בבות (ב) ו-(ג), ושהקושיא היא מבבא (ג): "ואם מתה" וכו'¹⁵ אולם אם כן, היתה הקושיא צריכה להיות הפוכה: "אהדורי מהדרינן, אותובי מיבעיא?". גם תירוצו של אביי צריך עיון, שהרי לשונו 'סופא אתאן' מופיע בסוגיות רבות.¹⁶ ניתן אמנם לומר שלשון זה היה מרגילא בפומיה, אולם הקושיא שעליה מוסב תירוצו נראית מאולצת, ולכן נראה שמדובר בהעברה. ישנם שני שיקולים נוספים המטילים ספק באמינות מסורת זו של דברי אביי. ראשית יש להעיר שתירוצו הקדומה לתירוצו כאן מופיע בסוגיא הבאה: "אמ' אביי: לא קשיא, כאן בארבעה עשר כאן בחולו של מועד". דבר זה עשוי היה להשפיע על גרסנים לייחס תירוץ זה גם לסוגייתנו בלשונו הרגילה של אביי: "סיפא אתאן". שנית, בסוגיא המקבילה לסוגיא יח, 'כלים', נה ע"ב, המופיעה במועד קטן יג ע"א, מצאנו קושיא ומימרא הדומות למה שלפנינו כאן. גרסינן שם: "והאמרת רישא אין מפנין כלל! אמר אביי: סיפא אתאן לבית שבחצר". לענייננו כאן נראה

12 וראו לשונו התמוזה של הרמב"ם בסוף הלכות יום טוב ח כא ובהגהות הגר"א שם.

13 ראו להלן, ד"ה העורך הסביר.

14 ראו חידושי הר"ן: "ותירצו דאפשר דאיכא טירחא טפי להחזירה אחר שלשה מלהושיבה בתחילה, ואינו נוח לי, דאי הכי מאי מקשי? השתא אותובי מותבי, אהדורי מיבעיא?! וכו' (מהד' ליכטנשטיין, עמ' שטו).

15 וראו דברי המאירי המנסה לפרש את הקושיא על הסיפא דסיפא (היינו על הבבא השלישית על פי שיטתם של חכמי נרבונה): "ומה שהקשו השתא אותובי מותבינן, מסיפא דסיפא הקשה, כלומר אם מתה מושיבין אחרת תחתיה שהוא כעין התחלה, לא כל שכן שבברחה מחזירה, ותירץ סיפא אתאן לחולו של מועד, ר"ל סיפא דרישא, והוא תרנגולת שברחה, אבל סיפא דסיפא, ר"ל אם מתה, בארבעה עשר היא שנויה" (מהד' קליין, עמ' קצח).

16 שבת סה ע"ב, קח ע"ב; מועד קטן יג ע"א; כתובות ע"ב; בבא בתרא כ ע"ב, כד ע"ב.

שמימרא זו עשויה היתה להשפיע על גרסנים לנקוט בלשון 'סיפא אתאן' כאן לאור המשך הסוגיא שם, הוזהה כמעט מילה במילה לסוגיא יח.¹⁷

הסוגיא המקבילה בירושלמי

לפני שנציע את הצעתנו בנוגע להתהוות הסוגיא עלינו להתבונן בסוגיא המקבילה בירושלמי פסחים (ד ח, לא ע"ב). סוגיא זו מורכבת וראויה לעיון בפני עצמה. כך גרסינן שם:

[1] הל' ח: מושיבין שובכין לתרנגולין בארבעה עשר;
הא במועד – אסור.

אין מרביעין את הבהמה במועד אבל מוליכין אותה לבקורת.
ר' יודה או': חמורה שהיא תובעת זכר, מרביעין אותה שלא תיצן, ושאר כל הבהמה מוליכין אותה לבקורת.

ומקזין דם לאדם ולבהמה במועד ואין מונעין רפואה מאדם ומבהמה במועד.¹⁸

[2] תרנגולת שברחה – מחזירין אותה למקומה;
והן שיחזירוה שלשה ימים למדורה.¹⁹

[3] ואם מתה – מושיבין אחרת תחתיה;
והיא שישבה על ביצה שלשה ימים מעת לעת.

[א] אמ' ר' מנא: מתנית' אמרה כן – שלשה עשר, ארבעה עשר, חמשה עשר ומקצת היום ככולו.

[ב] אמ' ר' אבון: תיפטר שישבה מאיליה ולית שמע מינה כלום.

הירושלמי מפריד בין שלושת חלקי המשנה ומקדיש דיון נפרד לכל אחד ואחד מהם. מהרישא הוא מדייק: "הא במועד אסור". על פי דיוק זה ניתן להבין שהירושלמי מניח, כמו הבבלי, שמועד חמור מיום ארבעה עשר, ולכן, אם המשנה קובעת "בארבעה עשר", פירוש הדבר הוא שבמועד אסור.

לענייננו חשוב יותר להתמקד בשני חלקיה האחרונים של סוגיית הירושלמי, שכן בהם מופיעה מקבילה ברורה לדברי רב הונא בסוגייתנו. אולם בירושלמי ישנה הפרדה בין שני חלקי המימרא. חלקה הראשון: "תוך שלשה למירדה", מוסב על חלקה השני של המשנה, ואילו חלקם השני של דברי רב הונא: "תוך שלשה לשיבתה", מוסבים על חלקה השלישי: "ואם מתה" וכו'. ובאמת יש היגיון בהפרדה זו, לפחות בכל הנוגע למורדה, שהרי אין לפקפק בכך שמונח זה מתייחס לבריחה, שכן התרנגולת מורדת מדגירה על הביצים.

חלקה השני של המימרא בירושלמי אף מובא בשינוי: "והיא שישבה על ביצה שלשה ימים מעת לעת". ישנה דרישה שהתרנגולת תדגור שלושה ימים שלמים קודם מותה, שאם לא כן אסור להושיב תרנגולת אחרת תחתיה. בסוגיא בבבלי אין זכר לדרישה זו. על הנחה זו, שדרושים שלושה ימים מלאים, מובאות שתי מימרות מאחרוני אמוראי ארץ ישראל: ר' מנא ור' אבון.²⁰ אולם דברים אלו סתומים, והם זכו לפירושים שונים.²¹ לדוגמא, נעיין בפירוש קרבן העדה, המציע שני פירושים ונאלץ להגיה את הטקסט:

ה"ג: א"ר מנא, מתניתא אמרה כן, י"ד, ט"ו וט"ז ומקצת היום ככולו. וה"פ: ממתני' מוכח דאיירי שכבר ישבה עליהן ג' ימים, שהרי ב"ד מושיבין אותן, ובחש"מ [= ובחולו של מועד] ברחו, והיינו ג' ימים, דמקצת היום ככולו.

ל"א: קשיא ליה לר' מנא, וכי אמרה מתניתא כן? שהרי אע"פ שהושיבוהו ב"ד, מותר

17 ראו להלן.

18 ראו מקבילה לברייתא זו בתוספתא מועד קטן ב יא (מהד' ליברמן, עמ' 371).

19 נראה שיש לגרוס: "למורדה". וראו במהדורה של האקדמיה ללשון העברית, עמ' 520: "למדורה".

20 ראו אצל ח' אלבן, מבוא לתלמודים, עמ' 385-386.

21 ראו דבריו הארוכים מאוד של הפני משה. הדוחק ניכר, שהרי רוב פירושו מוקדש ליום טז (אף על פי שהוא אינו מגיה את הנוסח) ומאן דכר שמייה?! ואם הושיב ביום יג הרי שישנם שלושה ימים מלאים אם מדובר ביום טז.

להחזירה או להושיב אחרת תחתיה בחש"מ [=בחולו של מועד] אע"פ שאינן ג' ימים מעת לעת!

בראש ובראשונה חייב בעל קרבן העדה להגיה את דברי ר' מנא. במקום "שלשה עשר, ארבעה עשר, חמשה עשר" יש לגרוס לדעתו: "ארבעה עשר, חמשה עשר וששה עשר". והסיבה לכך ברורה, שהרי בעל קרבן העדה מחפש את מקום הדיוק מן המשנה, כדברי ר' מנא: "מתנית' [משנתנו] אמרה כן" וכו'. על פי גירסתו ניתן לפרש שר' מנא מדייק כך: אם מותר להושיב תרנגולת על ביצים בארבעה עשר, פירוש הדבר הוא שההזדמנות הראשונה להושיב תרנגולת אחרת תחתיה אם מתה תהיה ביום הראשון של חול המועד, שהוא יום שישה עשר, וכך יש לנו שלושה ימים אם נפרש שמקצת היום ככולו. הוא עצמו הרגיש בדוחק שבפירוש זה ולכן הציע פירוש נוסף: ר' מנא מתכוון להקשות על ההנחה שדרושים שלושה ימים מלאים – הא כיצד? הרי אם מושיבים ביום ארבעה עשר וההזדמנות הראשונה להושיב מחדש היא ביום שישה עשר, אין כאן שלושה ימים מלאים שהרי אז חייבים לומר שמקצת היום ככולו!

פירוש חלופי לירושלמי

מאחורי פירוש זה של בעל קרבן העדה ניצבת הנחה סמויה שלפיה הסיפא של המשנה, היינו שתי הבבות האחרונות, שנויה במועד.²² נראה לי שהוא פירש כך בראש ובראשונה בשל דברי אב"י בבבלי [א] ומצא סימוכין לפירושו זה מדברי ר' מנא בירושלמי. אולם אפילו ר' מנא אינו מזכיר מועד בפירוש, ורק בעזרת ההגהה מגיע קרבן העדה ליום שישה עשר, שהוא חול המועד. לכן יש לדעתי לחפש פירוש אחר לירושלמי.

לדעתי, האמוראים בירושלמי אינם מייחסים את שתי הבבות האחרונות למועד אלא לערב פסח, יום ארבעה עשר, כרב הונא וכו' אמי בבבלי. ואם כן, יש לפרש את דברי ר' מנא לא כדיוק מן המשנה אלא כציטוט מברייתא (מתניתא!) שהיתה מונחת לפניו בסוגיא דלעיל:

תני: המנכש בשלשה עשר ונתלש הקלח בידו הרי זה שותלו במקום הטינא אבל לא במקום הגריד. הרי יש כאן שלשה עשר וארבעה עשר וחמשה עשר ומקצת היום ככולו.

בסוגיא יג, 'איסורא', נה ע"א, עמדנו על כך שברייתא זו היתה מוסבת על המשנה לעיל: "וחכמ' אומ' ביהודה" וכו' בירושלמי פסחים. לאחר מכן היא הועברה לירושלמי חלה והושמטה מירושלמי פסחים.²³ ר' מנא השתמש במשפט זה מן הברייתא כדי להקשות על ההנחה שלפיה דרושים שלושה ימים מלאים. הרי בברייתא למדנו שניתן לסמוך על הכלל מקצת היום ככולו, שכן שנינו בה: "הרי יש כאן שלשה עשר וארבעה עשר וחמשה עשר ומקצת היום ככולו". מדוע אפוא דרושים עכשיו ימים מלאים? פירוש זה מתאים מאוד כאן, שהרי אין זה מקרי שר' מנא משתמש במילים המצויות בברייתא מילה במילה. זאת ועוד, העובדה שר' אבון בא לתרץ "תפתר" וכו' מעידה על כך שדברי ר' מנא נתפסו כקושיא. המפרשים לא קישרו בין הברייתא 'מנכש' לסוגייתנו משום שהם לא ראו את הקשר שבין הסוגיא בירושלמי חלה לבין סוגייתנו.

22 וראו דברי י"צ דינר בחידושו על ירושלמי פסחים: "פשיטא ליה להש"ס דהשתי בבות, היינו תרנגולת שברחה וכו' וכן ואם מתה וכו', מייירי בין בי"ד בין בחוה"מ, ופשיטא ליה נמי דאין מושיבין תרנגולת על ביצים בי"ד כמו במועד" וכו'. הנחה דומה קיימת אצל בעל הפני משה. וראו ד' הלבני שקיבל הנחה זו של בעל קרבן העדה: "ולא רק אב"י מפרש כן את המשנה, אלא גם ר' מנא בירושלמי ד, ח (לא, ב) הבין אותה כן, ומביא ממנה ראיה שישבה על ביצה שלשה ימים, הושיב את התרנגולת בי"ד וברחה במועד ביום ט"ז והיינו ג' ימים, דמקצת היום ככולו. הירושלמי אפילו לא מזכיר את קושית הבבלי 'השתא אונובי מותבינן, אהדורי מיבעיא? כאלו לצדדין מובן מאליו. ואילו לגירסתנו במשנה לא רק שלא מובן מאליו אלא שנראה להיפוך" (עמ' תלז). ובעקבותיהם תרגם בוקסר: "The fourteenth, fifteenth [the first day of the holiday], and sixteenth [the first of the intermediate days] and a part of the day [of the sixteenth when the chicken apparently fled]: is considered as if it were a full day" (עמ' 182. וראו שם, עמ' 550, הערה 88).

23 ראו מה שכתבנו שם בעמ' 291-293 יש לעדכן לאחר העימוד. על תופעה זו ראו: ל' מוסקוביץ, "סוגיות מצוטטות בירושלמי", מחקרים במדעי היהדות, י (תשנ"ז), עמ' 31-43; "עוד על 'הברייתות' החסרות" בירושלמי, *PAAJR*, 61 (1995), Section, עמ' 21-1.

ובאשר לדברי ר' אבון, הוא מתכוון לתרץ: אין הוכחה מן הברייתא לכאן או לכאן, שהרי בברייתא ברור שהקלח אינו נתלש בעצמו ושהדבר תלוי אך ורק באדם. אבל תרנגולת עשויה לדגור על ביצים מדעתה וללא כל התערבות אנושית. אם כך, אין ללמוד מן האחד על השני: "ולית שמע מינה כלום", היינו מברייתא 'מנכש', שהרי קלח אינו נתלש מאליו.

היחס בין הסוגיות

נמצינו למדים שדברי רב הונא אצלנו [ב] על שני חלקיה האחרונים של המשנה מובאים בירושלמי ללא ייחוס. השאלה המתבקשת היא מהו היחס בין סוגיות הבבלי והירושלמי. י"צ דינר התייחס לשאלה זו בהרחבה בפירושו לבבלי פסחים, וכך כתב:

בירושלמי מפרשים משנתנו כך הא דקתני 'מושיבין שובכין לתרנגולת' אין פירושו שמושיבין תרנגולים על ביצים דזה אסור גם בארבעה עשר, אלא פירושו דמושיבין שובך לתרנגולים לעמוד שם.²⁴ והא דקתני 'תרנגולת שברחה' וכו' 'ואם מתה' וכו' מיירי בין בי"ד בין בחוה"מ. ולא קשה לה להסוגיא 'השתא אותיבי מותיבין' וכו' דהא שאני חזרה דמותרת בתוך ג' לשיבה, ממושיבין אחרת דאינו מותר אלא לאחר ג' ימים לשיבה.²⁵ ונראה דגם רב הונא פירש כן משנתנו והירושלמי נקט דעת רב הונא בסתמא ולא הביא שם אומר... ויש להסתפק אם לא מה שנאמר הכא בשם רב הונא אמורא דבבל נאמר באמת ע"י רבי אמי אמורא דא"י דאין הסברא נותנת שנקטו בסתמא בא"י דעת אמורא דבבל מבלי להזכיר אפילו ברמז מה שאמר הגדול בארצם. ומצינו פעמים רבות שנתחלפו שמות האמוראים והיינו הא דנקטו הישיבות להלכה אמרו בא"י בשם אמורא דא"י ובבבל אמרו זאת בשם אמורא דבבל.²⁶

דינר מציע אפוא שתי אפשרויות בנוגע ליחס בין הסוגיות. האפשרות הראשונה היא שדברי רב הונא מובאים בירושלמי כפשוטם אך לא בשם אומרם, ובמקור הדברים הפריד רב הונא בין שלושה למירדה לבין שלושה לשיבתה. אבל לדעת דינר יש לתמוה על אפשרות זו, שהרי למה יביאו אמוראי ארץ ישראל את דברי רב הונא הבבלי להזכיר כלל את דברי ר' אמי 'הגדול בארצם'? לפיכך הוא מציע פירוש חלופי: מה שמובא בבבלי בשם רב הונא נאמר במקור הדברים על ידי ר' אמי, ובבבלי החליפו את השיטות כדי שהשיטה המקובלת להלכה תהיה בשם אמורא בבלי (רב הונא).

במקרה זה קשה להכריע בשאלת מקור הסוגיא. נראה שפירושו הראשון של דינר הוא ההגינה יותר, ואם כן, יש לפרש את דברי רב הונא בבבלי כמוסבים על שתי הבבות, כמו בירושלמי. יש לציין גם שישנו דמיון לפי פירושו בין דברי ר' מנא בירושלמי לבין דברי ר' אמי בבבלי: "אפילו תוך שלשה לשיבתה", שהרי גם ר' אמי קובע שלא דרושים שלושה ימים מלאים.²⁷

הסוגיא הקדומה בבבלי והתפתחותה

לאור העיון בירושלמי ושאר הדברים שעליהם עמדנו לעיל נראה שיש לשחזר את הסוגיא הקדומה בבבלי כך:

24 ואולי מבוסס פירוש זה על הברייתא המובאת בתחילת הסוגיא בירושלמי, משום שנושא הברייתא הוא האיסור להרביע בהמות במועד, אך מצוין בה: "אבל מוליכין אותה לבקורת". ואולי למד דינר מסמיכות הפרשיות שהשובך הוא ה'בקורת' (מקום הבקר, כפירוש הגר"ש ליברמן, תוספתא מועד קטן ב יא, עמ' 371) של התרנגולות. וראו ח' אלבק בפירושו הארוך למשנה זו, עמ' 448, ד"ה מושיבין.

25 שהרי הירושלמי הפריד בין הבבות, והאוקימתא "ודן שיחזירה שלשה ימים למדורה" מוסבת על תרנגולת שברחה, והאוקימתא "והיא שישבה על ביצה שלשה ימים מעת לעת" מוסבת על בבת 'ואם מתה'. ומשמע שדינר הבין שהקושיא בבבלי היא מן הבבא השנייה על הבבא השלישית, זאת משום שהוא פירש שהרישא של המשנה אינה מדברת על הושבת תרנגול על ביצים אלא על סידור הקן.

26 חידושי הריצ"ד, פסחים, עמ' קעו.

27 מאידך ייתכן שרב הונא בבבלי אינו דורש שלשה ימים מלאים (מעת לעת) כמו בירושלמי, ואם כן, אין קשר בין דברי ר' אמי לדברי ר' מנא.

אמ' רב הונא: לא שנו אלא תוך שלשה למרדה ואחר שלשה לשיבתה.
ור' אמי אמ': אפילו תוך שלשה לשיבתה.

עורך הסוגיא בבבלי לא הבחין בכך שרב הונא התכוון להפריד בין הבבות האחרונות של המשנה, ולכן פירש הכל על הבבא השנייה 'מחזירין'. בנוסף, העורך הוסיף נימוקים לאוקימתות ויצר את המבנה המונח לפנינו כיום:

אמ' רב הונא: לא שנו אלא תוך שלשה למירדה, דאכתי לא פרח צימרא מינה, ואחר שלשה לשיבתה, דפסדא לה ביעי לגמרי.

אבל אחר שלשה למירדה, דפרח צימרה מינה, ותוך שלשה לשיבתה, דאכתי לא פסדא ביעי לגמרי, לא מהדרין.

ור' אמי אמ': אפלו תוך שלשה לשיבתה מהדרין.

העורך הסביר את הדרישה להחזיר את התרנגולת תוך שלושה ימים לבריחתה בכך שעדיין לא הסתלק לגמרי רצונה (חמימותה) ולא תהיה טרחה מרובה להושיבה מחדש. כמו כן הסביר שיש צורך לפחות בשלושה ימים שבהם התרנגולת דגרה על הביצים, ושאתריהם, אם היא לא תחזור לדגור, הביצים יופסדו לגמרי. עקב פרשנות העורך נוצר ספק בנוגע לפירוש דברי רב הונא: האם הוא מחייב את שני התנאים גם יחד, תוך שלושה ימים למרדה וגם אחר שלושה ימים לשיבתה, או שמא מספיק לו תנאי אחד כדי להחזירה.²⁸

בשלב האחרון הוסיף העורך לסוגייתנו את הקושיא "השתא איתובי מותבינן אהדורי מיבעיא" ואת דברי אביי. נראה שהוא הוסיף את הקושיא בעקבות התמקדות הדיון בבבא 'מחזירין', ותמה: אם מושיבים בארבעה עשר, מדוע להאריך כל כך בדיון על מחזירין? העורך סבר שקל יותר להחזיר מאשר להושיב. כדי לתרץ קושיא זו הוא שאב את הסברו של אביי מן הסוגיא הבאה: "כאן בארבעה עשר כאן בחולו של מועד", אך סגן את התירוף באופן שונה: "סופא אתאן לחולו של מועד". כך הסביר שמחלוקת רב הונא ור' אמי והדיון במחזירין נחוץ, שכן הוא מתייחס לחולו של מועד ולא לארבעה עשר.

גם סיום הסוגיא הוא הוספה מאוחרת. נדמה לי שמדובר באותו עורך שהוסיף את הסיום לסוגיא הקודמת, שהרי מדובר באותו סגנון בדיוק: "במאי קא מיפלגי? מר סבר ... ומר סבר" וכו'. גם מטבע הלשון "להפסד מרובה חששו ולהפסד מועט לא חששו" נמצא בהקשרים רבים בבבלי ובירושלמי ונאמר על ידי אמוראים.²⁹ נראה שהעורך התבסס על מושג ידוע זה כדי לפרש את המחלוקת בין רב הונא לר' אמי, במיוחד לאור האוקימתא של אביי שמדובר בחול המועד, שכן אחד השיקולים במועד הוא הפסד מרובה/מועט.

סיכום

סוגייתנו מוסבת על משנה מוקשה. קשה להבין את כוונת המשנה: "מושיבים שובכים לתרנגולים בארבעה עשר". שובך הוא ביתם של יונים ולא של תרנגולות. היה על המשנה לגרוס: "מושיבים תרנגולים בארבעה עשר". רבו פירושי מפרשי המשנה, אך אין התייחסות לקושי זה בסוגיא.

28 רש"י פירש שיש צורך בשני התנאים: "אבל לאחר שלשה למרדה, שהיא קשה, וטורח גדול להחזיר, או אפילו תוך שלשה למרדה, אם תוך שלשה עמדה מעליהן, דאכתי לא פסדי ביעי, שהרי ראויין לאכילה, לא מהדרין". אבל בחידושי הר"ן מצאנו גישה הפוכה: "נראה ודוקא בששתיהן כאחד, דהיינו אחר שלשה למרדה ותו שלשה לשיבתה הוא דלא מהדרין, אבל בצרה חדא מהנה, מהדרין, דתוך שלשה למרדה, אע"פ שהוא תוך שלשה לשיבתה, מהדרין, דאע"ג דלהפסד מועט לא חששו, הכא ליכא טירחא כלל. ואחר שלשה לשיבתה נמי, אע"פ שהוא אחר שלשה למרדה, מהדרין, שאין כאן טורח מרובה כל כך שלא נתיירו משום דבר האבד" וכו'. וברור שלפי כוונתו המקורית של רב הונא לא היה מקום להתלבטות בשאלה זו.

29 ראו לדוגמה ירושלמי תרומות ח ד, מו ע"א: "אמ' ר' יוסי: אינה היא מידה ולית בר נש אמ' ... וזה לעצמו להפסד מרובה חשו, להפסד מועט לא חשו". וראו ירושלמי פסחים א ח, כח ע"א. ובבבלי מצאנו אותו מבנה כמעט מילה במילה בבבא מציעא לח ע"ב. וראו פסחים טו ע"ב: "אמר ליה ההוא סבא: להפסד מרובה חששו, להפסד מועט לא חששו". כ ע"ב: "אמר אביי: להפסד מרובה חששו, להפסד מועט לא חששו". וראו גם ביצה לו ע"א ובבא קמא קיז ע"א.

לדעתנו, הגירסא המקורית במשנה היתה "מושיבים שובכים בארבעה עשר. תרנגולת שברחה" וכו'. במקור הדברים היתה משנתנו מורכבת משתי הלכות שעניינן שני מיני עוף: יונים ותרנגולים. הרישא התייחס ליונים, וקבעה שניתן להחזיר שובך שנפל למקומו ביום ארבעה עשר, והסיפא התייחסה לתרנגולים, וקבעה שניתן להחזיר את התרנגולת למקומה ואף להושיב אחרת תחתיה אם מתה.

סוגייתנו כוללת שני דיונים נפרדים. הדיון הראשון מתמקד בשאלה מדוע אומרת המשנה שמחזירים תרנגולת שברחה בארבעה עשר – אם מושיבים, ודאי גם מחזירים. על קושיא זו מובא תירוץ של אביי. מבנה זה בעייתי ונראה לנו כהוספה מאוחרת לסוגיא.

עיקר הסוגיא הוא פרשנותו של רב הונא, אשר לה מצאנו מקבילה מדויקת בירושלמי על אתר. רב הונא פירש במקור הדברים את שתי הבבות האחרונות של המשנה. על הבבא 'מחזירין' הוא פירש שהדבר נכון רק אם מחזירים את התרנגולת תוך שלושה ימים מבריחתה, ועל הבבא 'אם מתה' פירש שמושיבים אחרת תחתיה רק במקרה שבו התרנגולת דגרה על הביצה במשך שלושה ימים קודם מותה. לדעת ר' אמי אין צורך בתנאי האחרון וניתן להושיב תרנגולת אחרת אפילו אם הראשונה לא דגרה במשך שלושה ימים.

